
Статті

Стефанія ГВОЗДЕВИЧ

ВОДА І ВОГОНЬ
У РОДИЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ
УКРАЇНЦІВ ХІХ — ПОЧ. ХХ СТ.

Stephania GVOZDEVYCH. Water and Fire in the Birth Rites of the Ukrainians in the XIX-th — Beginning of the XX -th Centuries.

Віра у магічні та цілющі властивості води, її очисну і життєдайну силу відома усім народам світу з найдавніших часів. Народний багатовіковий досвід, раціональні знання та вірування яскраво проявилися у родильних звичаях та обрядах українців.

За народними переконаннями перша купіль новонародженого наділялась магічною силою, яка впливала на долю людини, на все життя взагалі. Майже на всій Україні дитину купала відразу після народження баба-повитуха. Конче необхідне фізичне очищення поєднували із охоронною функцією купелі: від уроків, від впливу злих духів, від підміни нечистим чи відьмою тощо. У ХІХ ст. в Україні магічну дію купелі підсилювали, додаючи священу воду, зілля або лікарські трави, гроші; у перші десятиріччя ХХ ст. — ручку, олівець, срібні чи золоті предмети і, майже повсюдно, шматочок хліба або зерно. У деяких етнографічних регіонах України були особливості, пов'язані з першим купанням дитини. Так на Гуцульщині дівчаткам лили у купіль мед, молоко, клали голку. Якщо хтось заходив до хати під час першого купання новонародженого, то мусив вкинути дрібну монету "на щастя". На Бойківщині хлопчикам клали в купіль корінь дев'ясила, щоб були здоровими, сильними, а також свердло, щоб уміли майструвати. Такими ж магічними функціями "володіли" й інші речі, що додавались до першої купелі: свячена вода, зілля — оберіг від нечистого; гроші, срібні й золоті речі — багатство; хліб, зерно — достаток, благополуччя; ручка, олівець — добре навчання тощо. Першу купіль дитини можна розглядати як прообраз церковного християнського хрещення. У міру поширення й закріплення у побуті християнства обряди, які раніше приурочувалися до дня народження дитини, були за аналогією перенесені на хрестини. На підтвердження цієї думки є той факт, що жінки приносили на гостину після хрещення, ті ж продукти, що і на "родини". Сам ритуал церковного хрещення проходив за канонізованим християнською релігією

сценарієм. Одним із головних його компонентів була вода.

Обрядові дії повитухи перед хрещенням (купіль, покладання на кожух, доторкання до хліба на столі тощо) теж свідчать про давнє походження цілого комплексу родильних обрядів.

Цікавий факт, що в гуцулів і лемків, "аби дитина не лінива була", деколи немовлят купали у холодній воді. Після купання воду ввечері не виливали, а тільки зранку, до схід сонця, десь в кут, щоб ніхто не ходив, а найчастіше на дерева, щоб дитина росла швидко й була здорова.

Добре розвинутий цикл очисних обрядів, що проводилися після пологів, свідчить про живучість віри в те, що породілля "нечиста", дуже "шкідлива на перехід" і вийти за межі подвір'я, а подекуди і за поріг, згідно зі звичаєвими традиціями, не могла аж до "виводу". У західних областях України цієї перестороги дотримувались і в ХХ ст. Частково це збереглося і до наших днів. Дитину старалися охрестити якнайшвидше. Дуже впливало на це й бажання запобігти, щоб немовля не померло неохрещеним і не брало на той світ первородного гріха. Відразу після охрещення дитини повитуха проводила очищення породіллі і себе, як причетної до пологів особи ("зливки", "прося"). Цей обряд був відомий у ХІХ — на поч. ХХ ст. майже по усій Україні. У північних районах Полтавщини і Чернігівщини у середині ХІХ ст. етнографи фіксували розгорнутий варіант очисного обряду, але уже в кінці ХІХ ст. майже не зберігся. В обряді "зливки" тісно переплелась віра в те, що вода змиває все нечисте, і релігійно-містичні уявлення про надприродні очисні, цілющі, оберєгові властивості води. У цих віруваннях і обрядах зберігаються сліди давнього поклоніння силам природи, це поступовий перехід від буквального до символічного очищення, від усунення матеріально-зрозумілої нечистоти до звільнення себе від невидимого, духовного, "морального зла". Очисні післяпологові обряди більшою чи меншою мірою розвинуті в усіх народів світу.

В українців "зливки" проводили або відразу після народження дитини, або на другий — третій день. Брало, як правило, "непочату" воду. Породілля зливала бабі-повитусі на руки, а вона, змивши їх, а потім лице породіллі зовнішньою стороною долонь, бажала їй здоров'я, щастя, благополуччя усій родині. А ту воду, що залишалася, кип'ятили до купелі дитини. Після того породілля підносила бабі-повитусі подарунок: хліб, полотно, хустину, намітку тощо, за що повитуха щиро дякувала і бажала, щоб діти були чесними і довговічними. На Чернігівщині "зливки" завершували бабі-родички, які також

бажали немовляті "весілля діждати" і дякували повитусі, відвозячи її додому, за що вона частувала їх. Дещо по-іншому відбувався обряд очищення "прося" у гуцулів. Коли повернулись від "хресту", "баба" проводила охоронні очисні дії над породіллем: до трьох разів окроплювала її свяченою водою ("молитва"), яку принесла з церкви. Давала їй тричі потрошку відпити, стиха промовляла молитву і спльовувала теж тричі. Після того до породіллі (щиро вірили в це) не могли так легко доступити злі сили. "Баба" просить у породіллі "проші" (пробачення), а потім навпаки. Породілля складає на червону запаску для повитухи подарунки: зерно, калач, гуску солі, свічку і хліб, а тоді зливає бабі тричі на руки. Потім — баба породіллі. Аж тоді породілля дає їй подарунки з вдячністю за себе і дитину. Повністю очищалась породілля і могла вернутись до звичного життя у громаді і своєму господарстві тільки після церковного обряду "вивід" ("вовід"), який відомий в усіх слов'янських народів, проводиться через шість тижнів після народження дитини.

Так само широко використовували у родильній обрядовості і вогонь. Дослідник історії та культури Київської Русі академік Б.Рибаків допускає, що культ вогню розвивався одночасно із поклонінням сонцю. Українці, як і всі слов'янські народи, вірили в очисні й оберегові властивості вогню. В українців Закарпаття до середини ХХ ст. побутував звичай обсушувати дитину після купелі біля палаючої печі. Майже по всій Україні існував обряд зразу після пологів запалювати свічку, яка горіла аж до того часу, коли охрестять дитину. Побутувала думка, що запалена свічка охороняє немовля і породіллю від доступу злих сил. Це підтверджує і примовляння баби-повитухи, зафіксоване у гуцулів у ХІХ ст.:

"Засвічу свічку,
Піду по запічку,
Ладану шукати,
Обкурити хату".¹

Таку ж магічну силу і дію, як і вогню, приписували вугіллю, попелу, сажі, глині з печі, які широко використовували у сімейній та календарній обрядовості. Наприклад, у Тлумацькому районі Івано-Франківської області у ХІХ ст. побутував звичай, коли несли дитину до хресту, то перед порогом у хаті кидали вугілля і сокиру. Кума з немовлятком переступала через ці предмети. Вірили, що це допоможе у майбутньому перемогти життєві труднощі, забезпечить здоров'я і добробут. З глини з печі робили амулети-

обереги від уроків.

У ХІХ — на початку ХХ ст. у традиційній родильній обрядовості українців побутували різні за походженням і часом виникнення звичаї та обряди, основною метою яких була турбота про здоров'я матері й дитини, бажання виростити здорову і щасливу людину. Віра у чудодійні властивості першої купелі дитини подекуди збереглася до середини ХХ ст., а в західних областях України і до нашого часу. Але склад і кількість символічних предметів, які додавали до купелі, змінився. Тепер кидають золоті вироби, гроші, ручку. Символічне значення свяченої води, зілля, хліба, зерна не завжди розуміють, але часто теж використовують. Проводять першу купіль дитини після повернення із пологового будинку хтось із старших жінок чи бабуся (як у давнину баба-повитуха). Побутуючий у ХІХ — на початку ХХ ст. обряд очищення повитухи і породіллі зник по усій Україні у повоєнні роки. Обряд церковного очищення породіллі "вивід" проводять тепер зразу після охрещення дитини, а не через шість тижнів після пологів, як у ХІХ ст. Отже можна підсумувати, що раціональні, століттями вивірені знання наших предків і сьогодні живуть у родильній обрядовості українців.

Музей. Виставки

10 березня — 17 квітня 1994 р. Левко СКОП. "Малярство"

Левко Скоп — художник-реставратор, дослідник середньовічного малярства. Працює в реставраційній майстерні Дрогобицького краєзнавчого музею. Живописна творчість художника базується на відтворенні духу певної історичної епохи через зображення конкретних образів, реконструкцію давньої ноші та світу речей. На основі творів давнього українського іконопису Л. Скоп створив живописні цикли "Бойки II — XVI ст.", "Галицькі іконописці", "Галицькі жиди XIV — XVIII ст." На виставці теж були представлені авторські версії іконографії "Спаса", "Богородиці", символічні пейзажі, портрети О. Архипенка, Б. Шульца, а також Павла Жолтовського, 90-річчю від дня якого і присвятив мистець свою виставку.

Л. С.

¹Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії НАН України (Рукописні фонди, ф. 29-2, од. зб. 37-42, арк. 21.